

BÖLGESEL BARIŞ İÇİN BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ: altılı (3+3) platform

2020 yılının Eylül ayından Kasım ayına kadar Azerbaycan tarafından büyük bir başarıyla yürütülen operasyonlar sonucunda, Ermenistan'ın 30 yıldır Azerbaycan topraklarında sürdürdüğü işgal son bulmuştur. Sorunun bölgenin güvenliğine karşı oluşturduğu tehdidin ortadan kalkmasıyla, bölge ülkelerinin geleceğine dair yeni fırsatların kapısı da aralanmıştır. 9 Kasım'da Rusya'nın arabuluculuğunda imzalanan muta-

bakat metni ve 2021'in Ocak ayında Moskova'da yapılan üçlü zirve sonrası yapılan ortak açıklama metni bölgesel barışın inşası için atılması gereken ilk adımları belirlemektedir. Ancak Azerbaycan ve Ermenistan arasında kalıcı barış anlaşmasının imzalanması konusu hala güncelliğini korumaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Azerbaycan Cumhuriyeti

Devlet Başkanı İlham Aliyev'in önerdiği, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, İran, Rusya ve Türkiye'nin katılımıyla oluşturulacak altılı platform kalıcı barışa katkı yapabileceğine önemli bir potansiyele sahiptir.

Geriye dönük olarak bakıldığında, Azerbaycan ve Türkiye tarafından yapılan altılı platform önerisinin tamamıyla yeni bir öneri olmadığı görülecektir. Daha önce de benzer öneriler yapılmış ancak çeşitli nedenlerle uygulama fırsatı elde edilememiştir. Ancak böyle bir işbirliği ortamı yaratmanın gerekliliği, bölgede meydana gelen her çatışmanın ardından tekrar ortaya çıkmaktadır.

Kafkas Paktı

Türkiye ve Azerbaycan'ın Kafkasya'da kalıcı barışın sağlanmasına dair çabalarının uzun yıllardır devam ettiği bilinmektedir. Bu bağlamda bölgesel, ikili veya üçlü pek çok işbirliği önerisi getirilmiştir. Bu önerilerden ilki, 1999 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin o dönemki Devlet Başkanı Haydar Aliyev tarafından Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) İstanbul'da düzenlenen zirvesinde dile getirilmiştir. (1) Bölgesel sorunların çözülebileceği, kalıcı bir barışın sağlanabilmesi ve Güney Kafkasya'nın güvenliği için 1999 Balkan Paktidan esinlenilerek Güney Kafkasya ülkelerini kapsayabilecek bir pakt önerisi yapılmıştır.

Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel bu teklifi destekleyerek bir adım ileriye götürmüştü ve 2000 yılında Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze'yle yaptığı görüşme sonrasında AGİT üyesi ülkelerin devlet

başkanlarına bu öneriyi içeren mektuplar göndereceğini dile getirmiştir. (2)

O dönem yapılan öneriler arasında 3+3+1 (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan + İran, Rusya, Türkiye + ABD) ve 3+3+2 (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan + İran, Rusya, Türkiye + ABD ve AB) gibi formatlar yer almıştır. (3) Gürcistan Cumhurbaşkanı Şevardnadze de, farklı bir yaklaşım benimseyerek, hâlihazırda var olan Karadeniz İşbirliği Teşkilatı bünyesinde de böyle bir girişimin kurulabileceği önerisinde bulunmuştur. Ermenistan tarafı ise başta bu pakta sıcak bakmadıysa da daha sonra 3+3+2 formatı dâhilinde tüm ilgili ülkelerin katılımıyla oluşturulabilecek bir paktı savunmuştur.

Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından çok kısa bir süre sonra, özellikle bölge dışı bir aktör olan ABD'nin böyle bir pakt içinde yer alacak olması bölgede hala önemli bir güç olan Rusya'yı tedirgin etmiştir. (4) Buna ek olarak, o dönem böyle bir pakt kurma fikri 11 Eylül 2001 saldırılarının hemen ardından uluslararası konjonktürün hızla değişmesi ve ilgi odağının Ortadoğu bölgesine kaymasıyla birlikte yeterince ilgi görmeyerek gündemden düşmüştür.

Kafkasya'da Barış İçin Arayışlar: Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu

Öte yandan, Kafkasya'da istikrarın sağlanabilmesi fikri Türkiye ve Azerbaycan her zaman dış politika öncelikleri arasında yer almaktadır. 2008 yılında o dönemin Başbakanı Erdoğan, "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği

bölgesel işbirliği modeli henüz yeni bir kavramdır. Güney Kafkasya ülkeleri arasındaki sınır anlaşmazlıkları, çatışmalar ve siyasi sorunlar nedeniyle, pakt gibi karşılıklı güvene dayalı yapılar inşa etmek oldukça zordu. Bölgesel anlamda bu tür bir organizasyona liderlik edilecek ülke bulunmuyordu. Rusya Federasyonu Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası toparlanmaya çalışıyordu; Türk Dış Politikasının odaklandığı pek çok sorun bulunuyordu ve henüz bölgesel bir güç olarak görülüyordu. (8)

Bu karşılıklı güvensizlik ortamını daha da kuvvetlendiren bir diğer etmen de bölge dışı aktörlerin bölgeye kendi çıkarları doğrultusunda müdahil olması idi. Kafkas Paktı ilk defa önerildiğinde ABD'nin pakt içinde yer alacak olması Rusya'yı rahatsız etmişti. Rus basınında böyle

bir girişim Güney'den çevrelenme olarak görülüyordu. bir girişim Güney'den çevrelenme olarak görülüyordu. 2008 yılına gelindiğinde platforma önerisi getirildiğinde Türkiye ve Rusya'nın "coğrafi temeller" üzerine kurulu bir yapı kurulması konusunda hem fikir olmaları da buna dayanmaktadır. Nihayetinde bölge dışından ülkelerin buradaki gerçeklikleri anlamaları ve ona göre adil bir çözüm üretmeleri pek mümkün görünmemektedir. Zira bu bölgedeki çatışmaların çözümü konusunda AGİT'in işlevsel bir politika geliştirememesinin temelinde yatan nedenlerden biri budur. Buna ek olarak AGİT Minsk grubuna eş başkanlık yapan ABD ve Fransa'nın Rusya'yla çatışan çıkarları nedeniyle Dağlık Karabağ konusunda, BM kararları olmasına ve uluslararası hukuka aykırı olmasına rağmen, Ermeni işgalinin sürdürülmesine müsaade edilmiştir. Söz konusu çekişmeler bölgesel barış arayışında nihai sonuca varılmasının önünü tıkamıştır.

Platformu" adı altında bir öneriyi Rusya ve Gürcistan'a yaptığı gezi sırasında tekrar dile getirmiştir. Geçmişte önerilen pakttan farklı şekilde, "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu" bir pakt şeklinde değil, "ortak çıkarların güçlendirilmesi" temasıyla "coğrafya odaklı" (5) olarak siyasi, ekonomik pek çok alanı kapsayacak şekilde önerilmiştir. (6) Gürcistan ve Rusya arasında yaşanan savaşın ardından Kafkasya bölgesindeki dondurulmuş sorunların çözümü için tüm tarafların bir araya gelebileceği bir ortam yaratma ve bölge ülkelerinin işbirliğini geliştirerek tüm farklılıklarına rağmen ortak bir zeminde hareket edebilme olanağı elde etmek adına ortaya konmuştur.

"Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu" çerçevesinde, 2008 ve 2009 yıllarında Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan Rusya ve Türkiye'nin, Dışişleri Bakan Yardımcıları düzeyinde bir takım hazırlık toplantıları yapılmıştır. (7) Ancak Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgalinin devam etmesi, Gürcistan ve Rusya arasında yaşanan savaşın tazeliğini koruması gibi hususlar nedeniyle böyle bir platformun hayata geçirilmesi konusu tekrar rafa kalkmıştır.

Altılı İşbirliği Platformu Önerisi: Bu defa hayata geçirilebilir mi?

Bugüne kadar yapılan önerilerin neden hayata geçirilemediği değerlendirildiğinde birkaç nokta göze çarpmaktadır. İlk olarak Kafkasya paktı ilk önerildiğinde

bir girişim Güney'den çevrelenme olarak görülüyordu.

2008 yılına gelindiğinde platforma önerisi getirildiğinde Türkiye ve Rusya'nın "coğrafi temeller" üzerine kurulu bir yapı kurulması konusunda hem fikir olmaları da buna dayanmaktadır. Nihayetinde bölge dışından ülkelerin buradaki gerçeklikleri anlamaları ve ona göre adil bir çözüm üretmeleri pek mümkün görünmemektedir. Zira bu bölgedeki çatışmaların çözümü konusunda AGİT'in işlevsel bir politika geliştirememesinin temelinde yatan nedenlerden biri budur. Buna ek olarak AGİT Minsk grubuna eş başkanlık yapan ABD ve Fransa'nın Rusya'yla çatışan çıkarları nedeniyle Dağlık Karabağ konusunda, BM kararları olmasına ve uluslararası hukuka aykırı olmasına rağmen, Ermeni işgalinin sürdürülmesine müsaade edilmiştir. Söz konusu çekişmeler bölgesel barış arayışında nihai sonuca varılmasının önünü tıkamıştır.

İran, Rusya ve Türkiye'nin Suriye sorunu sonrasında uygulamaya geçirdiği Astana formatı bölge ülkeleri arasında çatışan çıkarlar olsa dahi ortak bir zemin kurulabileceğini göstermesi açısından önemli bir mihenk taşı olmuştur. Bölgesel sorunların sürdürülmesinden doğan zararlar en çok bölge ülkelerini etkilemektedir. Bu durum tamamen hem fikir olunmasa dahi ortak bir noktada uzlaşma gerekliliğini doğurmaktadır. Bu bağlamda farklı bakış açılarına sahip olsalar da Kafkasya İşbirliği Platformu gibi bir zeminde ortak çıkarlara yönelik bir uz-

laşa arayışına girmek bölgedeki ülkelerin hepsinin geleceği açısından oldukça önemlidir.

2020 yılında Ermenistan'ın 30 yıllık işgalinin sona erdirilmesi, bölgesel güvenliğe karşı önemli bir tehdit unsurunun da ortadan kalkmasına vesile olmuştur. Bilindiği üzere Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını kurtarmasından kısa bir süre önce Ermenistan kuvvetleri, süregelen ateşkes ihlallerinden birini daha gerçekleştirerek, Azerbaycan'ın Tovuz kentine saldırı düzenlemiştir. Anlaşmazlık noktası Dağlık Karabağ'dan uzak bir noktada Gürcistan sınırına yakın Tovuz kentinde böyle bir saldırının düzenlenmesi başta Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü olmak üzere, üçlü projelerin geçtiği rota üzerinde olması nedeniyle Gürcistan ve Türkiye'nin de enerji, ulaşım ve yatırım güvenliklerine tehdit oluşturmuştur. (9) Ancak 2016 yılındaki "4 Gün Savaşı'ndan" gerekli dersleri çıkartan Azerbaycan, Tovuz'da ve daha sonra Dağlık Karabağ'da gerçekleştirilen ve bölge dışı AGİT eş başkanlarının ısrarlı şekilde görmezden gelmeye devam ettiği bu ateşkes ihlallerine karşı artık sessiz kalamayacağını göstermiş ve "demir yumruk" adı verilen operasyonları düzenleyerek işgal altındaki topraklarını işgalden kurtarmıştır. (10) Geçmişteki önerilerin gerçekleştirilememesinin nedenlerine dair yapılan analizlerin

pek çoğunda Dağlık Karabağ konusunda ilerleme kaydedilmemesinden bahsedilmektedir. Bu açıdan 2020 yılında Ermenistan'ın işgalinin sona erdirilmesi geçmişte ortak platform kurulması konusunda önemli engellerden birinin ortadan kalkması sonucunu doğurmuştur.

Moskova'nın arabuluculuğunda imzalanan 9 Kasım Ateşkesi sonrasında, savaş öncesi ve esnasındaki taraflı tutumlarıyla dikkat çeken AGİT eş başkanlarından ABD ve Fransa sürecin dışında kalmıştır. Rus Barış gücü devreye girmiş, Türkiye ile Rusya ortak gözlem merkezi kurarak ateşkesin izlenmesi için işbirliği yapmaya başlamıştır. (11) Bu işbirliği 1999'dan beri hayata geçirilmesi için çeşitli girişimlerde bulunan Kafkas platformunu gerçekleştirebilecek imkâna sahip olduğunu da göstermektedir. 9 Kasım mutabakatından kısa bir süre sonra Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev ile Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan 10 Aralık 2020'de Bakü'de düzenlenen zafer geçidi için bir araya gelmişler ve törenin ardından düzenlenen basın toplantısında "altılı platform önerisini" dile getirmişlerdir. (12)

2008'de önerilen KİİB gibi bu platformun da yalnızca bölge ülkelerinin meydana getirdiği bir platform olarak Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, İran, Rusya ve Türkiye'den oluşması önerilmiştir. Böylece bölge

gerçeklerini anlayan ve yalnızca bölge ülkelerinin karşılıklı ve ortak çıkarlarına yönelik bir zemin yaratılması amaçlanmıştır denilebilir. 2008-2009 yıllarında düzenlenen KİİB hazırlık toplantılarında tarafların katılımıyla hazırlanan çalışma belgeleri bulunduğu bilinmektedir. İçeriği tam olarak açıklanmamış olsa da söz konusu hazırlık belgelerinde Güney Kafkasya cumhuriyetleri ekonomilerinin yeniden yapılanması, kalkınmanın ve işbirliğinin sağlanması, dünya ile ekonomik işbirliğinin artırılması, serbest ticaretin teşvik edilmesi, özel sektörün desteklenmesi, çevrenin korunmasının sağlanması, doğudan batıya uzanan ve uzanacak olan uluslararası enerji ve ulaşım hatlarının gerçekleştirilmesi, idari yapının yeniden düzenlenmesi ve şeffaflığın sağlanması, mültecilerin sorunlarının çözümü ve uyumlarının sağlanması konuları gibi konularda işbirliği zemini oluşturmaya çalışıldığı tahmin edilmektedir. (13) Bu belgeler altılı işbirliği platformunun sahip olması gereken zemin hakkında da yol gösterici olabilir.

Altılı platform konusunda en çok vurgu yapılan husus "kazan-kazan" anlayışı çerçevesinde kurulacak olma-

sıdır. (14) Bölgesel işbirliğinin ilerletilmesinin sağladığı imkânlarla dair en güzel örnek Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin girişimleriyle hayata geçirilen Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Kars, Bakü-Tiflis-Erzurum gibi projelerdir. Güney Kafkasya doğu ile batı arasındaki ve kuzey ile güney arasındaki bağlantı yollarını sağlayan stratejik bir konumda bulunmaktadır. Ancak yıllardır bölgede devam eden sorunların çözülememesi nedeniyle potansiyeline ulaşamamıştır.

Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin gerçekleştirdiği projeler her üç ülkenin ekonomisine de ciddi oranda katkı yapmaktadır. 9 Kasım mutabakatında ve Ocak 2021 üçlü ortak bildiriye belirttiği üzere Azerbaycan ve Ermenistan'da Sovyetler Birliği döneminden kalma Bakü-Erivan-Moskova demiryolu hattının açılması, Zangezur koridorundan Nahcivan'a erişim imkânının sağlanması gibi olasılıklar yeni olanakların da kapısını aralayabilme potansiyeline sahiptir. Dağlık Karabağ sorunundaki uzlaşmaz tavır nedeniyle yıllardır Azerbaycan ve Türkiye'yle sınırları kapalı olan Ermenistan ve yıllardır devam eden

ambargo nedeniyle ekonomik güçlükler yaşayan İran açısından bölgesel platform farklı seçenekler sunabilme kapasitesine sahiptir.

Prensip olarak 6 ülkenin hepsi altılı platformun bölgesel işbirliğini geliştireceği konusunda hemfikir olmasına rağmen, İran'ın şüpheli dış politika anlayışı, Gürcistan ile Rusya arasında devam eden sorun ve Ermenistan'ın iç siyasetindeki pamuk ipliğine bağlı dengeler gibi durumlar altılı platformun kurulması önündeki engelleri oluşturmaktadır.

Gürcistan ve Rusya arasında devam eden sorunlar 3+3 formatının ön plana çıkmasına neden olmuştur. İran, Rusya, Türkiye + Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan olarak görüşmelerin gerçekleştirilebileceği önerisinde bulunmaktadır. (15) Ancak buna karşın Gürcistan, ABD ve AB'nin de bulunduğu 3+2 (Güney Kafkasya ülkeleri + AB, ABD) bir platformu desteklemektedir. (16) Bilindiği üzere Gürcistan, 2003 "Gül Devriminden" bu yana AB ve NATO yanlısı bir dış politikaya sahiptir. (17) 2008 yılında Rusya ile savaşın ardından Gürcistan AB ve NATO'yu Rusya karşısında bir denge unsuru olarak görmüştür. Öte yandan Gürcistan'ın bu önerisi Ermenistan tarafından da desteklenmektedir. Zira Karabağ konusunda yalnız kaldığını düşünen Ermenistan AGİT Minsk grubunun tekrar masaya dönmesini ve böylece Fransa ve ABD'nin desteğiyle nihai anlaşma aşamasında elini güçlendirmeyi hedeflemektedir. (18) Ancak Rusya ve Türkiye'nin bölge dışından olan ülkelerin varlığı konusundaki ortak anlayışları bu ihtimalin önünde durmaktadır. Öte yandan Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ve yakın çevresindeki yönetim kadrosu Ermenistan'ın bölgesel projeler içinde yer alması gerekliliğinin de farkındadır. (19) Dolayısıyla, eğer Gürcistan AB ve ABD olmadan söz

konusu platforma katılmayı kabul ederse, Ermeni yetkililer AB ve ABD konusunda ısrar etmeyecek gibi görünmektedir.

Öte yandan altılı platform önerisine başta sahip çıkan ülkelerden biri olarak İran son aylarda kararsız bir tablo çizmektedir. Ocak 2021'de İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif 6'lı işbirliği platformu kurma amacıyla bölge turuna çıkmış ve çeşitli temaslarda bulunmuştur. (20) Ancak bu ziyaretlerden sonra İran'dan konuyla ilgili bir adım daha gelmemiştir. Aksine İran dış politikasındaki geleceksel düşman algısı ve şüpheli tutum nedeniyle Eylül 2021'den sonra Azerbaycan'la ikili ilişkilerde bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır. İran'ın ipek yolu vasıtasıyla Rusya ve Avrupa'ya bağlanmak istediği bilinmektedir. Bölgesel işbirliği çerçevesinde herhangi birini by-pass etmeden, oluşturulacak ulaşım ağları altı ülkenin hepsi açısından kazanca dönme potansiyeline sahiptir.

Sonuç

Güney Kafkasya'nın tam ortasında yer alan Dağlık Karabağ bölgesi ve Azerbaycan'ın 7 rayonunun işgali nedeniyle Güney Kafkasya bölgesi yıllardır sahip olduğu potansiyele ulaşamamıştır. Azerbaycan'ın başarılı hareketinin ardından ortaya çıkan yeni konjonktür Güney Kafkasya ülkeleri ve Komşu ülkeler için yeni fırsatların kapısını aralamıştır. Geçmişte de altılı platforma benzeri öneriler getirilmiş olmasına rağmen, bölge ülkelerinin bugüne benzer kaygılara sahip olduğu ve bu nedenle söz konusu platformun hayata geçirilemediği görülmektedir. Bölge ülkeleri tarih boyunca birbirleriyle çıkar çatışması yaşamış olsalar da, modern diplomasi tarihi farklı çıkarlara sahip ülkelerin ortak bir zeminde hareket edebildiklerini bizlere göstermektedir. Karşılıklı ekonomik ilişkilerin artırılması ve ortak çıkarlara yönelik işbirliği

geliştirilmesi uluslararası sistemde barışı sağladığı bilinen en temel olgulardan biridir. Güney Kafkasya'da da uzun zamandır böyle bir barış ortamına özlem duyulmaktadır. Kalıcı barış ortamının sağlanabilmesi için bölgede bulunan tüm ülkelerin ortak bir zeminde hareket edebilmesi her biri açısından eşit derecede öneme sahiptir. Bölge dışından ülkelerin dâhil olduğu daha katılımcı platformların bölgede barışı sağlama konusunda yetersiz kaldığı, pek çok örnek dâhilinde görülebilmektedir. Bölge ülkelerinin problemlerini, bölgenin gerçekleri dahilinde çözmek için bu gerçeklikleri anlayan ülkeler gerekmektedir. Bu aşamada altılı platform en mantıklı seçenek olarak karşımızda durmaktadır. 🌟

Kaynakça

1. Vasif Huseynov, "A Stability Pact for the South Caucasus," Euractiv, 12 Ocak 2021, <https://www.euractiv.com/section/azerbaijan/opinion/a-stability-pact-for-the-south-caucasus/>.
2. "Cumhurbaşkanı Demirel'den 'Kafkas İstikrar Pakti' önerisi," Hürriyet, 16 Ocak 2021, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/cumhurbaskani-demirelden-kafkas-istikrar-pakti-onerisi-39126399>.
3. Vasif Huseynov, "A Stability Pact for the South Caucasus," Euractiv.
4. Murad Asadov, "Turkish-Georgian Cooperation in the Struggle for Security in the South Caucasus," Avrasya İncelemeleri Dergisi (2021): 214. <https://cdn.istanbul.edu.tr/file/JTA6CLJ8T5/401CA39A9B19408B80A0D0757C67DB76>.
5. "Kafkasya işbirliğine Aliyev desteği," Radikal, 20 Ağustos 2008, <http://www.radikal.com.tr/dunya/kafkasya-isbirligine-aliyev-destegi-894659/>.
6. Recep Tayip Erdoğan, "Kafkasya İstikrar Pakti!," Diplomatik Gözlem, 7 Kasım 2021, https://diplomatikgozlem.com/_haber/kafkasya-istikrar-pakti-
7. Aslan Yavuz Şir, "İstanbul'daki Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu Toplantısı'nın Ardından," Orsam, 30 Ocak 2009, <https://www.orsam.org.tr/tr/istanbul-daki-kafkas-istikrar-ve-isbirligi-platformu-toplantisi-nin-ardindan/>.
8. Eleni Fotiou, "Caucasus Stability and Cooperation Platform": What is at Stake for Regional Cooperation?, ICBSS POLICY BRIEF no. 16 (2009): 4. https://www.files.ethz.ch/isn/104737/PB_16.pdf.
9. Tutku Dilaver, "Tovuz'dan Dağlık Karabağ'a Azerbaycan - Ermenistan Çatışması," Avrasya İncelemeleri Merkezi, 01 Ekim 2020, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/TOVUZ-DAN-DAGLIK-KARABAG-A->
10. "Aliyev'den tarihi ulusa sesleniş konuşması!," Bursa Hakimiyet, 27 Eylül 2021, <https://www.bursahaki->

miyet.com.tr/haber/aliyev-den-tarihi-ulusa-seslenis-konusmasi-593834.html.

11. Ruslan Rehimov, "Dağlık Karabağ'da Türk-Rus Ortak Gözlem Merkezi faaliyete başladı," Anadolu Ajansı, 30 Ocak 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/daglik-karabagda-turk-rus-ortak-gozlem-merkezi-faaliyete-basladi/2128198>.
12. Araz Aslanlı, "Altılı platform kalıcı barışın teminatı olabilir," Anadolu Ajansı, 18 Aralık 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/altili-platform-kalici-barisin-teminat-olabilir/2081083>.
13. Hasan Kanbolat, "Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu'na Ankara Ev Sahipliği Yapacak," Hürriyet, 13 Ocak 2019, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kafkas-istikrar-ve-isbirligi-paltformu-na-ankara-ev-sahipligi-yapacak-10767661>.
14. "Erdoğan Ermenistan'la kapalı olan sınır kapılarının açılacağını söyledi," BBC Türkçe, 11 Aralık 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-55272730>.
15. Elena Teslova, "Russia suggests 3+3 format with Turkey, Iran, Azerbaijan, Armenia, Georgia in Caucasus," Anadolu Agency, 6 Ekim 2021, <https://www.aa.com.tr/en/politics/russia-suggests-3-3-format-with-turkey-iran-azerbaijan-armenia-georgia-in-caucasus/2384679>.
16. Mayıs Alizade, "Neredeyiz acaba?," Independent Türkçe, 18 Ekim 2021, <https://www.indyrturk.com/node/425286/t%C3%BCrki%C8%7Fyeden-sesler/neredeyiz-acaba>.
17. Vano Chkhikvadze, "Doğu Ortaklığı: Gürcistan için sırada ne var," Henrich Böll Stiftung Derneği Türkiye temsilciliği, 12 Eylül 2019 <https://tr.boell.org/tr/2019/09/24/dogu-ortakligi-gurcistan-icin-sirada-ne-var>.
18. Edmond Y. Azadian, "Political Tug of War in the Caucasus," Mirror spectator, 28 Ekim 2021, <https://mirrorspectator.com/2021/10/28/political-tug-of-war-in-the-caucasus/>.
19. "Pashinyan seeks meeting with Erdogan through Georgia," Armenian Weekly, 22 Eylül 2021, <https://armenianweekly.com/2021/09/22/pashinyan-seeks-meeting-with-erdogan-through-georgia/>.
20. "İran Dışişleri Bakanı Zarif: Bölgede 6'lı iş birliği platformu oluşturmak istiyoruz," Anadolu Ajansı, 26 Ocak 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-disisleri-bakani-zarif-bolgede-6li-is-birligi-platformu-olusturmak-istiyoruz/2123138>.